

ARAŞTIRMA VE İNCELEME RESEARCH

Kur'an'da "Kâbil-Hâbil Kıssası" Bağlamında Hırs Meselesinin Tahlili

The Analysis of the Issue of Ambition in the Context of the "Kain-Abel Story" in the Qur'an

• Mazhar DÜNDAR^a

^aMEB, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tefsir ABD,
Van, Türkiye

Received: 25.03.2022

Received in revised form: 20.05.2022

Accepted: 06.06.2022

Available online: 19.08.2022

Correspondence:

Mazhar DÜNDAR

MEB, Temel İslam Bilimleri Bölümü,

Tefsir ABD,

Van, Türkiye

mazhardu@hotmail.com

ÖZ Hırs, insanın fitratında bulunan ve kişinin psikolojik zaafiyetlerinden sayılan bir duygudur. Bu duygu, insanlar arasında mevcut olan tüm sosyal ilişkilerde olduğu gibi ailedeki ilişkilerin de bozulmasına yol açabilir. Genel anlamda, mülk edinme, makam ve şöhret sahibi olma gibi hususlar ya da bir amaca ulaşma hususunda zuhur bulan aşırı derecedeki isteği bildirir. İnsandaki hırs duygusu, müspet manada kullanıldığında tasvip edilen ve faydalı bir duygu olarak algılanırken, dünyevi emeller ve nefsin aşırı isteklerini gerçekleştirme yolunda kullanılması halinde ise maddi ve manevi pek çok hasarlara sebebiyet verebilir. Hırs kavramı, yalnız halde kullanılırken genelde olumsuz yöndeki mana ve huyları çağrıştırmaktadır. Menfi manadaki hırslar, genellikle dünyevî durumlarla alakalı olurken, bu tür ihtiraslardan kaynaklanan kin ve düşmanlık sebebiyle, başkalarına zarar verme ve öldürme gibi vahim sonuçlara yol açabilir. Kâbil-Hâbil kıssası da Kur'an'da anlatılan ve böylesine bir vahametle son bulan ender hikâyelerden biridir. Bu çalışmada insanın maneviyatına ve sosyal ilişkilerine böylesine zarar verebilme potansiyeline haiz "hırs" meselesi, Kur'an'da geçen "Kâbil-Hâbil" kıssası bağlamında ele alınacaktır. Kur'an'da geçen müspet ve menfi manada kullanılan hırs kavramının tahlili yapılarak, insanın fitratında var olan bu duygunun olumluya kullanılmasına katkıda bulunma amaçlanmaktadır. Bu kıssada iki insan profili karakterize edilirken, hırsın yol açtığı vahim sonuçları üzerinde durulmakta ve bu kötü duygunun önüne geçebilmenin ipuçları verilmektedir. Ayrıca insanlığın ilk ailesinde yaşanan bu menfur hadisenin, gerekli tedbirler alınmaması halinde her zaman ve her yerde yaşanabileceği mesajı verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir; Kur'an; hırs; analiz; kıssa

ABSTRACT Ambition is a feeling found in human nature and considered as one of the psychological weaknesses of the person. This feeling can lead to the deterioration of relationships in the family, as well as in all social relationships that exist between people. In general terms, it indicates the excessive desire to acquire property, position and fame, or to achieve a goal. While the sense of greed in humans is perceived as an approved and beneficial emotion when used in a positive sense, it can cause many material and moral damages if it is used to realize worldly ambitions and excessive desires of the soul. The concept of ambition, when used in a simple form, generally evokes negative meanings and habits. While negative ambitions are usually related to worldly situations, due to the grudge and enmity arising from such passions, they can lead to grave consequences such as harming and killing others. The story of Kain-Abel is one of the rare stories told in the Qur'an that ended in such a brutality. In this study, the issue of "greed", which has the potential to harm people's spirituality and social relations, will be discussed in the context of the "Kain-Abel" story in the Qur'an. It is aimed to contribute to the positive use of this emotion, which is in human nature, by analysing the concept of ambition, which is used in the Qur'an in a positive and negative sense. In this story, while characterizing two human profiles, the grave consequences of greed are emphasized and clues are given to prevent this bad feeling. In addition, the message is given that this abominable event that happened in the first family of humanity can happen anytime and anywhere if necessary precautions are not taken.

Keywords: Tafsir; Qur'an; ambition; analysis; parable

EXTENDED ABSTRACT

Ambition is the desire of a person to gain worldly wealth, position, fame, or making it a passion to harm others because of the grudge and hatred he feels against them. A person who has such a feeling can harm everything from religion to morality, from psychology to sociology. While such people are ungrateful to Allah, they knowingly violate the prohibitions set by Allah, give false witness, are very fond of worldly goods and always desire more. Such people do not care about the poor, cheat in measurement and weight, give bribes and resort to various ways such as taking away their property by deceiving others. The main factor that drives people to such feelings is their fondness and greed for worldly goods, status and interests. It is not possible to talk about the existence of a healthy belief and free will when the passion for worldly goods and interests in human beings transcends normal limits and turns into a matter of greed. Those who spend their lives for the sake of acquiring worldly goods and seizing power did not recognize any religious and moral boundaries for this cause and did not feel responsible for people. However, her wealth, for which she has sacrificed her life, will not benefit her at all, and her reign will perish. Ambition is a feeling found in human nature and considered as one of the psychological weaknesses of the person. This feeling can lead to the deterioration of relationships in the family, as well as in all social relationships that exist between people. In general terms, it indicates the excessive desire to acquire property, position and fame, or to achieve a goal. While the sense of greed in humans is perceived as an approved and beneficial emotion when used in a positive sense, it can cause many material and moral damages if it is used to realize worldly ambitions and excessive desires of the soul. The concept of ambition, when used in a simple form, generally evokes negative meanings and habits. While negative ambitions are usually related to worldly situations, due to the grudge and enmity arising from such passions, they can lead to grave consequences such as harming and killing others. The story of Kain-Abel is one of the rare stories told in the Qur'an that ended in such a brutality. In this study, the issue of "greed", which has the potential to harm people's spirituality and social relations, will be discussed in the context of the "Kain-Abel" story in the Qur'an. It is aimed to contribute to the positive use of this emotion, which is in human nature, by analysing the concept of ambition, which is used in the Qur'an in a positive and negative sense. In this story, while characterizing two human profiles, the grave consequences of greed are emphasized and clues are given to prevent this bad feeling. In addition, the message is given that this abominable event that happened in the first family of humanity can happen anytime and anywhere if necessary precautions are not taken. The short story of "Kain-Abel", which is mentioned in the Qur'an and reflects the first period of humanity, shows how the sense of greed in human nature deeply affects all members of the family. It gives an analysis of the character and characteristics of the person caught in this emotional spiral in the person of Kain. Despite these attitudes, it contains some solutions of Abel's exemplary behaviors to alleviate or eliminate the sense of ambition. Behaviors such as the initiation, development and possible consequences of the feeling of ambition will be tried to be determined, such as controlling these processes and what can be done to solve the problem.

Hırs, insanın dünya malını, makam veya şöhretini kazanmayı şiddetle arzu etmesi, ya da başkalarına karşı hissettiği kin ve nefretten dolayı onlara zarar vermeyi tutku haline getirmesidir.¹ Psikolojik boyutuyla hırs, doyumsuz bir açlık, sınır tanımayan bir tatminsizlik halini ifade etmektedir. Hırs duygusunu aşırı derecede yaşayan kimse "muhteris" durumuna düşerken, bu duygu sebebiyle pek de zararlı hale gelebilir.² Nitekim böylesine bir duyguya kapılan bir kimse, dini ve ahlaki değerleri, toplum psikolojisini, sosyal hayatı veya düzeni tahrip etmesi mümkündür: "Cenâb-ı Hak'a karşı nankörlük yaparken koymuş olduğu yasakları bilerek çiğner, yalancı şahitlik yapar, dünya malına pek düşkün ve hep fazlasını arzu eder. Fakirleri gözetmez, ölçü ve tartıda hile yapar, rüşvet verir ve başkalarını kandırmak suretiyle malını elinden almak gibi çeşitli yollara tevessül eder..."³ İnsanı bu gibi duygulara sevk eden temel etken, kişinin dünya malına, makam ve menfaatine olan düşkünlüğü ve hırsıdır. İnsanda dünya malı ve menfaatine olan tutku, normal sınırları aşarak bir hırs meselesine dönüştüğünde, sağlıklı bir inanç ve özgür bir iradenin varlığından söz edilmesi mümkün değildir. Hayatını dünya malını elde etme, iktidar ve güç peşinde koşma uğruna harcayan kimse, bu uğurda dini ve ahlaki hiçbir sınır tanımamış ve insanlar karşısında sorumluluk hissine kapılmamıştır. Oysa uğruna hayatını heba ettiği malı ona hiçbir yarar sağlamadığı gibi, saltanatı da yok olup gidecektir.⁴

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1991, s. 223.

² Hayati Hökelekli, "Hırs", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, 2/257.

³ Bkz. Bakara, 2/188; Âl-i İmrân, 3/177; Nisâ, 4/29, 135; En'âm, 6/70; Şuâra, 26/181-183; Feccr, 89/17-20; Âdiyât, 100/6-8.

⁴ Hâkka, 69/28-29.

Kur'an'da geçen ve insanlığın ilk dönemini yansıtan Kâbil-Hâbil kıssası, insanın fitratında mevcut bulunan hırs duygusunun ailenin tüm bireylerini nasıl derinden etkilediğini, Kâbil'in şahsında bu duygu sarmalına kapılan kişinin sahip olduğu karakter ve özelliklerinin tahlilini, buna karşın hırs duygusunu hafifletme veya ortadan kaldırmaya yönelik Hâbil'in sergilediği örnek davranışın barındırdığı bazı çözüm önerilerini ihtiva etmektedir.

“Hırs” kavramı veya “Kâbil-Hâbil” kıssası meselesi, ilâhiyat alanında farklı yönlerden pek çok çalışmada ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak yaptığımız araştırmalarda Kâbil-Hâbil kıssasının hırs bağlamında incelendiği bir çalışmayı bulamadık.⁵ Bu sebeple çalışmamızda Kur'an'da “hırs” meselesi konusuna olan bakış ve sunmuş olduğu çözüm önerileri Kâbil-Hâbil kıssası bağlamında ele alınacaktır. Hırs duygusunun başlama, gelişme ve olası sonuçlarının neler olabileceği, bu süreçlerin kontrol edilebilmesi ve sorunun giderilmesine yönelik neler yapılabileceği gibi tutum ve davranışların tespitine çalışılacaktır.

HIRS KAVRAMI VE MAHİYETİ

“Hırs”, lügatte “bir şeyi şiddetli derecede arzulamak, aşırı şekilde düşkün olmak, şiddetli ve sonsuz istek, açgözlü olmak” gibi manalara gelmektedir.⁶ Bir mastar–isim olan hırs kavramı İslâmî literatürde genel manada, dünyada mal ve makam elde etmek, şan, şöret ve ilim gibi maddî ya da manevî imkânlarla sahip olmak yahut bir amacı gerçekleştirme hususundaki aşırı istek için kullanılır. Yani bu tür şeyleri, mümkün olan en üst düzeydeki bir hamiyetle elde etmeyi isteme⁷ ve onlara aşırı derecedeki düşkünlüktür.⁸ İbn Hazm (ö. 1064), haset duygusundan tamahkârlığın, tamahkârlıktan da hırsın doğduğunu, dolayısıyla hırsın, nefiste yerleşmiş bulunan tamahkârlığın dışı yansıması hali olduğunu ifade etmektedir.⁹ Fahrüddîn er-Râzî (ö. 1210), mal tutkusu zaafiyetinin, hırs ve cimrilik şeklinde iki duygunun birleşiminden kaynaklandığını belirterek, hırsın mal kazanıp biriktirme ile cimriliğin de malı koruma ve saklama ile alakalı olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Hırs kelimesiyle aynı manaya gelen ihtirâs kelimesi de kullanılmakta; böylesi bir huya sahip olan kimseye harîs ya da muhteris denilmektedir. Muhteris, sadece hırs duyduğu şeyler için yaşarken, genellikle bu uğurda çekinmeksizin herkese zarar vermesi muhtemeldir.¹¹

Kur'an'da hırsın aşırı şekli; “helu’ ve cezu” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Helu’, şiddetli hırs,¹² hüzün ya da darlık ve bollukta sabretmeyerek her iki durumda da, saygısız bir şekilde davranma,

⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Hırs” kavramı veya “Kâbil-Hâbil” kıssası hakkında yapılan çalışmalar şunlardır: Adem Dölek, “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, c. 11, sayı: 6; Fatih Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2021; Mustafa Öztürk, “Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. 4, sayı: 1; Abdülkâfi Güneş, “Kur'an Işığında Şiddet Sorununa Bir Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. 5, sayı: 3; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017; İbrahim Yıldız, “Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yusuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2020, c. 24, sayı: 1.

⁶Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, Dâru İhyâi't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut 2001, 2/12; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, 2/40; Ebu Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Gâribi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudi), Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1992, s. 113; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdr, Beyrut 1990, 7/11; Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1997, 4/378.

⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, 18/ 227.

⁸ Muhammed Ali es-Sâbüni, *Saferü't-Tefsîr*, Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1402/1981, 1/79.

⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-Siyer fi Mudavati'n-Nüfus*, (çev. Cemalettin Erdemci), Dönem Yay. İstanbul 2014, s. 59.

¹⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Fahrüddîn er-Râzî, *Kitabu'n-Nefs ve'r-Ruh ve Şerhu Kuvvâhuma*, (çev. Hüsnü Aydeniz), Elis Yay. Ankara 2019, s. 113-115.

¹¹ Hökelekli, “Hırs”, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, 2/257.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/254-255; Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006, 21/236.

huysuzlukta bulunma demektir.¹³ Cezu' ise, insanı gam ve kedere sevk ederek hedeflerinden engelleyen şiddetli hüzmün manasına gelmektedir.¹⁴ Bu ifadeler, insanda kendini gösteren tahammül edememe hali, bir şeye aşırı hırs ve düşkünlük göstererek huysuzluk ve tatminsizliği göstermektedir.

Hırs kavramı, Kur'an'da yalın haliyle geçmemekle beraber çeşitli türevleriyle beş yerde geçmektedir.¹⁵ Bunlardan üçü Resûlullah'ın, ümmetinin hidayete ermesi için gösterdiği ileri derecedeki sevgisiyle ilgili,¹⁶ birinde birden fazla evli olan kimsenin eşleri arasında adaleti temin etme yönündeki aşırı arzusuyla alakalı,¹⁷ diğeri de dünya hayatına olan aşırı düşkünlüğü ifade eden¹⁸ ve menfi manada kullanılan hırstır. Bunlarla birlikte hırs manasına gelen ve aşırı derecede dünyalık arzulara tekabül eden "tama" ve "hubbu'ş-şedîd", "hubbu'l-mâl", "hubbu'l-hayr" gibi terimler de kullanılmaktadır.

Hırsın ahlâkî niteliği, arzu edilen şeylerin meşru ya da gayri meşru olmasına göre değişebilir:

a. Şayet arzu edilen şeyler, iman ve ibadet gibi dinin emrettiği ve insanın yaradılış gayesine paralel olan işlerdeki bir azim ve gayret ise, bu yöndeki istekler övülmüştür. Nitekim hayır işlerde yarışmada bulunmanın haram olmadığı, bilakis duruma göre vacip, mendup veya mübah olabileceği¹⁹ âlimlerimiz tarafından ifade edilmiştir.

Kur'an'da, Hz. Peygamberin ümmetine karşı olan ileri derecedeki sevgisi ve düşkünlüğü "harîs" kavramıyla dile getirilmiştir: *“And olsun size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir”*²⁰ ayetinde işaret buyurulduğu üzere Hz. Peygamber, müminlerin hidayet ve rûstlerine,²¹ iyiliklerine, fayda ve hayırlarına olan şeylerin olmasında son derecede istekli ve arzuludur.²² Deyim yerinde ise, müminlere toz kondurulmasını istemediği gibi, onları nihai derecede mutlu kılmak, selâmete erdirmek, cennete kavuşmalarını sağlamak için tüm çabasıyla ve var gücüyle uğraşmaya gayret göstermiştir.²³

Yine Kur'an'ın iki ayetinde Resûlullah'ın, insanların iman ederek hidayet bulmaları noktasındaki ileri arzusu dile getirilmektedir: *“(Ey Muhammed!) Sen, onların hidayete ermelerini ne kadar ısrarlar istesen de Allah, saptırdığı kimseleri hidayete erdirmez. Onların yardımcıları da yoktur.”*²⁴ *“Sen ne kadar üstüne düşsen de insanların çoğu iman edecek değildir.”*²⁵

Buna göre Resûlullah (s.a.s.), insanların hidayete ermeleri yönünde ne kadar azim ve çaba gösterse de, toplumun doğru yola ya da sapık yollara girmesi, Hz. Peygamber'in toplum hakkında bulunduğu

¹³ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 21/236.

¹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 92; Eyyub b. Musa el-Hüseynî Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahat ve'l-Furûki'l-Luğavî*, (thk. Adnan Derviş-Muhammed Misri), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, s.354.

¹⁵ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1994, s. 250.

¹⁶ Tevbe, 9/128; Yusûf, 12/103; Nahl, 16/37.

¹⁷ Nisâ, 4/129.

¹⁸ Bakara, 2/96.

¹⁹ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/258; Muhammed b. Muhammed Ebu Hamid el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 1993, 3/430.

²⁰ Tevbe, 9/128.

²¹ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, *Te'vilâtul-Kur'an*, (thk. Fatıma Yusuf el-Haymî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2004, 2/460.

²² Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Bahrul-Muhîd*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, 5/156.

²³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., İstanbul 1992, 4/434.

²⁴ Nahl, 16/37.

²⁵ Yusûf, 12/103.

istek ve tercihe bağlı olmadığı, peygamberin görevinin tebliğden ibaret olduğu, delalet veya hidayetin, Allah'ın yasasına uygun olarak gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.²⁶

Kur'an'da, birden fazla kadınla evli olan erkeklerin, hanımları arasında her ne kadar adaleti sağlamaya hırslı olsalar da, buna güçlerinin yetmeyeceği vurgusu yapılmaktadır: *وَلَنْ نَسْتَطِيعُوا أَنْ نَعْدِلُوا بَيْنَ كَادِنَلَارِنِيزِ اَرَأْسِنِدَا (TAM) ADALETLİ DAVRANMAYI NE KADAR İSTESENİZ DE BUNA GÜÇ YETİREMEZSİNİZ...*²⁷ ayetinde geçen eşler arasındaki adaleti sağlamaya yönelik azim ve gayret övülmüştür. Ancak, güçleri ve iktidarları dâhilindeki isteğe bağlı işlerde adalet teklif edilmişken; sevgide eşitlik gibi beşeri güç ve iktidarın dışındaki işlerde adalet teklif edilmemiştir.²⁸

b. Şayet istenilen şeyler, insanı asıl gayesinden uzaklaştıran ve Allah'a giden yolun dışındaki hususlarda ise, bu hırs çeşidi haram olup hoş karşılanmamıştır. Hırs kavramı Arapçada, yalın halde kullanıldığında genel manada olumsuz yöndeki huy ve mizacı ifade etmektedir. Menfi manadaki hırs, genellikle dünyevî durumlarla alakalı olup mal ve mülk edinme, makam ve mevki sahibi olma, şan ve şöhret peşinde olma gibi hususlarda aşırı derecede istekte bulunmaktadır. Bu üst düzeydeki ihtiraslardan kaynaklanan kin ve düşmanlık sebebiyle, başkalarına zarar verme ve öldürme gibi hüsrana sebebiyet verebilir.²⁹

İnsanı dünya malına karşı hırslı kılan unsurların başında, sahip olduğu nimetlerin şuurunda olmamak, şükretmesini bilmemek ve nimete olan aşırı düşkünlüğü sebebiyle hep daha fazlasını arzulamak vardır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: *وَمَهْنَتْ لَهُ تَمَهِيدًا ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ* “Kendisine alabildiğine imkânlar sağladım. Sonra da o hırsla daha da artırmamı umar.”³⁰ Kendisine mal ve evlat yönünden bunca nimetler verilmişken sahip olduklarının farkına varmamak, hep daha fazlasını istemek suretiyle şükürsüz ve hırslı olduğunu göstermektedir.³¹ Bu tür kimselerin kişilik ve karakterleri hep daha fazla mal ve imkân sahibi olmak üzere kuruludur: *وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّتِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ* “Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay edenlerin her birinin vay hâline! O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır.”³² Dünya malına karşı olan bu hırs duygusu, bir saplantıya dönüşmek suretiyle kişinin zihinsel ve duygusal potansiyelini yok ederken, tek başına hayatın gayesi haline gelir ve bu uğurda her türlü yola başvurusu kaçınılmaz duruma gelebilir. Yine Kur'an'da kınanan: *عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ وَلَا يَحْضُرُ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ* “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayan! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir”³³ şeklinde nitelenen kimselerin bu davranışlarının temelinde dünya malına olan hırs duygusu vardır.

Kur'an'da, Yahudi kesimin dünya hayatına aşırı derecede düşkün oldukları dile getirilmektedir: *وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ* “And olsun ki, onları (dünya) hayatına karşı diğer insanlardan ve (hatta) Allah'a ortak koşanlardan düşkün bulacaksın. (O kadar ki) onlardan her biri bin yıl yaşatılsın ister...”³⁴ Kimi Yahudiler, müşriklerden bile daha fazla hayata düşkün

²⁶ Seyyid Kutûb, *Fî-Zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire 1992, 4/1966.

²⁷ Nisâ, 4/129.

²⁸ Yazır, *Hak Dini*, 3/98.

²⁹ Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, (çev. Hayati Aydın), Fecr Yay. Ankara, 1998, s. 82-83.

³⁰ Müdessir, 74/14-15.

³¹ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Tâberî, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000, 23/21.

³² Hümeze, 104/1-3.

³³ Mâûn, 107/1-3.

³⁴ Bakara, 2/96.

kimselerdir.³⁵ Yani onlar ahirete inanıp, fakat işledikleri suçlardan dolayı öldükten sonra cehenneme gireceklerini bildikleri için müşriklerden bile nefislerine daha düşkünlüdürler.³⁶ Üstelik onların bu dünyada sürdürmüş oldukları yaşantının keyfiyetini düşünmeksizin sadece hayatta kalmak istedikleri, onurlu yahut onursuz, hatta aşağılık bir yaşam sürdürmeleri dahi onlar açısından pek de önemli değildir.³⁷ Onlar ne olursa olsun sadece dünyada devamlı kalmayı arzulamakta ve buna aşırı derecede düşkün oldukları için ölümü temenni etmekten pek uzaktırlar.³⁸ İnanç ve ahlâkî temele dayalı olmayan bu tür hırs, her türlü kötülüğü beraberinde getirebilir. Böylesi bir hırsa dayalı yaşam sürdürenlerin gayelerine ulaştırarak her vasıtayı mübah saydıkları, böylece insanî ve ahlâkî değerlerden uzak her türlü gayri meşru yollara girebilecekleri bir gerçektir.

Kur'an'da insanın dünya malına olan düşkünlüğü şöyle ifade edilmiştir: *لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُوسِسْ قَنُوطٌ* “*İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır.*”³⁹ Ayette geçen “الْخَيْرِ” kelimesi, güç, kuvvet, makam, mal, mülk, sağlık, afiyet, şan, şöhrat, sonu gelmeyen arzu ve istekler gibi manalarda yorumlanmıştır.⁴⁰

İnsanın arzuladığı şeyleri elde etmek üzere kontrolsüz bir şekilde tüm imkânlarını seferber etmesi, sonucunu idrak etmeden dünyada ebedî kalacakmış gibi mal, mülk ve makam peşinde koşması, bu uğurda gösterdiği aşırı derecedeki tamahkârlık, açgözlülük ve saldırganlık duyguları Kur'an ayetlerinde pek de hoş karşılanmamıştır: *وَأِنَّهُ لَخَبِيرٌ لِّشَيْبِهِ* “*Malı da pek çok seviyorsunuz*”⁴¹; *“Doğrusu o, malı çok sever.”*⁴² İnsanın dünya malına aşırı derecede düşkün olması hasebiyle cimrilikte bulunabileceğine ve aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'a karşı itaat ve sorumluluklarında da zayıflık gösterebileceğine dikkat çekilmiştir.⁴³ Yine insanın Rabbine karşı nankörlük etmesinden sonra mala aşırı derecede düşkünlük göstermesinin münafıklığın alameti sayılabileceğine dikkat çekilmiştir.⁴⁴

İslâmiyet, hırs ve öfkeyi insanların fitratında mevcut bulunan bir duygu olarak kabul ederken bunların yok edilmesiyle değil, kontrol altına alınmasıyla ilgilenmiştir.⁴⁵ Bu duygular kontrol altına alınamadığı takdirde ruhsal bir hastalık haline gelebilir. Kişiyi kötü duygulara sürükleyerek mürüvvete uygun olmayan ve menfi işleri irtikâp ettiren olumsuzluklara sebebiyet verebilir. Böylesine sağlıksız bir psikolojiye kapılan kişi saldırgan olurken, kin, öfke ve gaddarlık, zorbalık, acımasızlık ve yok edici bir körlük eğilimine kapılabilir.⁴⁶ Bu şiddet eğiliminin temelinde kin, öfke, hırs ve saldırganlık gibi duygular yatarken, başkalarına fiziksel ya da ruhsal yönden zarar verme, ona her türlü maddi veya manevi saldırıda bulunma gibi eğilimler gösterebilir. Başkasına baskı uygulamak suretiyle onu isteği dışında bir davranışa zorlama ya da fiziksel ve ruhsal manada kendisine zarar verebilir.⁴⁷ Fiziksel manadaki şiddet,

³⁵ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman el-Ezdi, *Tefsiru Mukâtil b Süleyman*, (nşr. Mahmûd Şehate, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî), Beyrut 2002, 1/125. Bazı müfessirlere göre: *وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا* cümlesinin ayrı bir cümle olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu durumda mana: “*Yahudilerden öylesi insanlar vardır ki...*” buna göre burada mevsuf mahzuf olur ki, dolayısıyla “*şirk koşanlar*” ifadesiyle işaret olunanlar da yine Yahudiler olmaktadır (Bkz. Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, (thk. Yûsûf Ali Bedîvî), Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998, 1/112.

³⁶ Râzî, *Mefâtihi'ul-Gayb*, 3/208; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/80.

³⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (trc. Heyet), İnsan Yay., İstanbul 1991, 1/98.

³⁸ Râzî, *Mefâtihi'ul-Gayb*, 3/209.

³⁹ Fussilet, 41/49.

⁴⁰ Kurtûbî, 18/434; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf'an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 2009, 3/457; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Mehâsînu't-Te'vil*, Dâru'l-Hayâ-i Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 14/5215.

⁴¹ Fecr, 89/20.

⁴² Âdiyât, 100/8.

⁴³ Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, 3/672.

⁴⁴ Muhammed b. Muhammed Ebû's-Suud, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, 9/191.

⁴⁵ Necmi Karşlı, “Dindarlık ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübi Bir Araştırma”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2012, c.16, sayı: 50, s. 60.

⁴⁶ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (çev. Okhan Gündüz), Kuraldışı Yay. İstanbul 2001, s. 173.

⁴⁷ Hüsamettin Erdem, “*Şiddet ve Şiddetin Çeşitleri*”, *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo Psikolojik Boyutlarıyla*, (ed. Faruk Sancar), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 60.

vücuda çeşitli derecede zarar verme yönünde olabileceği gibi, bunun daha ileri boyutu olan ciddi şekilde yaralanmalar veya ölüm hadiseleri gibi vahim sonuçlara yol açan davranışlar şeklinde olabilir.⁴⁸ Böylesine vahamet arz eden bir tehlikenin önlenmesine yönelik yapılan çalışmalarda bunca dini metinlere, öğüt ve telkinlere rağmen insanlar arasındaki bu şiddet eğiliminin ve kardeş kavgalarının tam olarak önüne geçilebilmiş değildir. Hemen hemen dünyanın her tarafında sıklıkla rastlanılan bu şiddet türü eylemler hakkında yeterince bilimsel çalışmalar yapılmamış olmasının nedenleri arasında, ailelerin ve de toplumun bu tür şiddet eylemlerini daha çok ergenliğe bağlamaları ya da zamanla geçebileceğine inanmış olmalarıdır.⁴⁹

Bazı hadislerde hırs, aşağılayıcı bir anlamda kullanılmıştır. İnsanoğlunun mala ve hayata karşı aşırı derecede hırslı olduğu, bunlara bir türlü doyamadığı, hatta bu hırsın ömür boyu devam ettiği ve gün geçtikçe arttığı ifade edilmektedir: “İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, mutlaka bir üçüncüsünü ister. Onun gözünü ancak toprak doyurur. Allah tövbe edenleri affeder.”⁵⁰

Bir başka hadiste de şöyle buyurulmaktadır: “Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs.”⁵¹ Burada ihtiyar kimselerin hayata karşı gençler kadar, hatta daha fazla hırslı olduğu beyan edilmektedir. Ecelinin yaklaştığını hisseden insanın, mal ve hayata karşı olan sevgisinin arttığı dile getirilmektedir.⁵²

Resûlullah (s.a.s.), insanoğlunun mal ve mevki hususundaki hırsının dinlerine verebileceği zararların, aç durumdaki iki kurdun koyun sürülerine verebileceği zarardan daha fazla olabileceğine dikkat çekerek şöyle buyurmaktadır: “Bir sürüye salınan iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsıyla dine verdiği zarardan daha fazla değildir.”⁵³ Çünkü müdafaasız bir koyun sürüsüne saldıran kurt, karnını doyurmak için bir tanesini alıp kaçırmakla yetinmeyerek sürüdeki tüm koyunları parçalamak istemektedir. Hadiste, yapılan bu kıyaslama ile mal ve mevkiye karşı gösterilen hırsın dine karşı ne denli büyük tahribatlara yol açabileceği vurgulanmaktadır.⁵⁴

Kur’an’da, hırsın aşırı şekli olan, insanın tahammülsüzlük ve şiddet arasındaki huysuzluk ve cimriliğini ifade eden kavramlar da vardır:⁵⁵ *وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا* “Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir”⁵⁶ ayetlerinde geçen “هَلُوعًا” kelimesi, şiddetli hırs ve sabırsızlık;⁵⁷ “جَزُوعًا” kelimesi ise, korkma ve sızlanma⁵⁸ anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla her iki kelime de hırsın aşırı şeklini ifade etmektedir.

⁴⁸ Oğuz Polat, “Şiddet”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2017, c.22, sayı:1, s.18.

⁴⁹ Polat, “Şiddet”, s. 21-22.

⁵⁰ Ahmed b. Ali b. Hâcer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi es-Sahîhi'l-Buhârî*, Rikak 10, 11/253; Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâki), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1374/1955, Zekât 116, 3/99; Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü't-Tirmîzî)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'-Arabî, Beyrut 1962, Zühd 27, 4/492.

⁵¹ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Bed'u'l-Vahy, 1, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1379/1959, Rikak 5, 11/239; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Zekât 115, 3/99; Tirmîzî, *es-Sünen*, Zühd, 28, 4/493; İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen-u İbn-i Mâce Tercüme ve Şerhi*, (trc. ve Şerh, Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yay., İstanbul 1992, Zühd, 27, 10/509.

⁵² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1993, 6/328.

⁵³ Tirmîzî, *es-Sünen*, Zühd 43, 4/508.

⁵⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 6/329.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini*, 8/339.

⁵⁶ Meâric, 70/19-21.

⁵⁷ Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîlu't-Tenzil ve Esrarüt-Tevîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1997.2/549; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30/128; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 21/236; Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/442.

⁵⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 2/549; Ebu'l-Fida İmâduddîn İsmail İbn Kesîr el-Kureyşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Kahire 1937, 4/421; Yazır, *Hak Dini*, 8/339.

Seyyid Kutûb, yukarıdaki ayetleri şöyle izah etmektedir: “İnsanoğlu pek hırslıdır, kötülük dokundu mu sızlanır, acısı karşısında ah vah eder ve kötülüğe uğradım diye dövünüp durur. Bu durumun sürekli olup devam edeceğini, bir gün düze çıkmayacağını sanır... İktidarını, destek alacağı sağlam bir yere dayandırmadığı için hırs duygusu için kemirir. Bir iyilik takdir edilince de dört elle sarılır ve kimseye bir şey vermez olur. Bu iyiliğin kendi emeğinin ürünü, kendi kazancı olduğunu sanırken başkasına vermeye kıyamaz. Sırf kendisi için biriktirirken gitgide sahip bulunduğu malın esiri olur. Derken servet hırsının kulu ve kölesi olur... Çünkü kalbi Rabbine yönelik duygulardan yoksundur. Bu insan her iki durumda da hırslıdır. Zarar dokunmasın, iyilik sürekli olsun diye hep kendini yer bitirir. İşte bu imandan yoksun bir kalbe sahip insanın iç karartıcı tablosudur. İnsan, bu tabloda sergilenen temel olumsuz karakterlerden ancak iman sayesinde kurtulabilir. İman, insanı öyle bir kaynağa bağlar ki, kötülük karşısında sızlanmayacak, iyilik bulunca da cimrilik yapmayacak şekilde ona bir anlayış sağlar.”⁵⁹ Çünkü iman, dünya hayatı boyunca insana huzur, güven, metanet ve istikrar bahşeder. Nitekim Yüce Allah, aşağıdaki gibi güzel huylarla nitelenmiş mümin kimseleri bu kötü hasletten istisna etmiştir: *إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ... وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ* *“Ancak, namaz kılanlar başka. Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir. Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir. Onlar, ceza gününü tasdik eden kimselerdir. Onlar, Rablerinin azabından korkan kimselerdir. Onlar, mahrem yerlerini koruyan kimselerdir. ... Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözeten kimselerdir. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir. Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir. İşte onlar cennetlerde ikram göreceklerdir.”*⁶⁰

Kur’an-ı Kerim’in, insanın ahlâkî zaafiyetlerinden bahsetmiş olduğu pek çok ayette, bundan inananlar ve hak yolundaki insanlar istisna edilmiştir. Bundan da anlaşılabilir ki, bu fitrî yöndeki zayıflık⁶¹ daha sonraları değiştirilebilir. Belki bu fitrî zayıflığın silinmesi imkânsızdır ancak, söz ya da fiile dayalı olan bu zahiri davranışları bırakmak ve onlara yönelmeyi terk etmek imkân dâhilindedir.⁶² Şayet insan, Cenâb-ı Hak’ın göndermiş olduğu hidayeti kabullenir ve nefsinin ıslah etmek üzere çaba sarf ederse bu zaafiyetini tedavi etmesi mümkündür. Eğer nefsinin kendi haline bırakır ise bu ruhsal zaafiyeti, içine iyice yerleşir ve gelişim gösterebilir.⁶³

Said Nursî’ye (ö. 1960) göre; “Hırs, mahrumiyet sebebi, illet ve zillettir; tevekkül ve kanaat ise, rahmet vesilesidir.” Ve “Eğer malı çok seversen, hırs ile değil, belki kanaat ile malı talep et ki çok gelsin” demek suretiyle hırs duygusuna karşı, tevekkül ve kanaat sahibi olunmasının bir tedavi yöntemi olabileceğine işaret etmiştir.⁶⁴

İslâm âlimleri, başkasının canına, malına, şeref ve namusuna zarar veren sonuçlara yol açan hırsı hoş karşılamamışlardır. Zira bu manadaki hırsın, kişinin dinî, ahlâkî ve ruhsal hayatına zarar vermesinin yanı sıra, sosyal hayatın intizamını da bozması mümkündür. Toplumsal barışı, kardeşlik ve eşitliği,

⁵⁹ Kutûb, *Fî-Zîlâl*, 6/3699.

⁶⁰ Meâric, 70/22-29, 32-35.

⁶¹ Bazı müfessirler, bu zayıflığın fitri olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Beydâvî, *Envârü’l-Tenzîl*, 2/549; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 30/128; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut 2001, 10/383; Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 3/444; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/461.

⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 30/128.

⁶³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/461.

⁶⁴ Said Nursî, *Mektûbât*, Zehra Yay., İstanbul 1998, s. 310-311.

manevi değerleri tahrip etmektedir.⁶⁵ Nitekim Kâbil-Hâbil kıssası da Kur'an'da geçen ve bu husustaki en çarpıcı örneklerden bir tanesidir.

Hırsın, toplumsal paylaşma ve dayanışma ruhunu erittiği, birtakım zulüm ve haksızlıklara sebebiyet verdiği her dönemde görülmesi mümkündür. Hukuk ve ahlâk kurallarına aykırı şekilde bazı kazanımların elde edilmesinin temelinde de genel olarak kontrol edilmeyen ihtiras duygularının olduğu bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, Kur'an, Sünnet ve temel İslâmî kaynaklarda, aşırı derecedeki bireysel ihtirasları dizginleyici ve önleyici bir ahlâkî öğretinin sunulduğu ifade edilebilir.

KÂBİL İLE HÂBİL KISSASI

Hız. Âdem'in iki oğlunun kıssaları Mâide Sûresinde geçmekte, ancak bunların isimleri ifade edilmemektedir. Kur'an'da bu kıssa şöyle anlatılmaktadır: وَأَتَىٰ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ نَبْنِيَا بَيْتًا لِلَّهِ وَاتَّكِمَ فَتَنكُرُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارَىٰ سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَىٰ أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارَىٰ سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ *(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, 'And olsun seni mutlaka öldüreceğim' demişti. Öteki, 'Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder' demişti. 'And olsun, sen beni öldürmek için elini bana kaldırsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.' Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu. Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?' dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.*"⁶⁶

Kâbil, kardeşlerin büyüğüdür. Kendi ikizi olan güzel kız kardeşini diğer batından olan kardeşi Hâbil'e vermek istememektedir. "Ben babamın varisiyim"⁶⁷ diyerek iktidar ve riyaset hırsını ortaya koymuştur. Yani babasının yerine geçecek ve her dediğini yapar duruma gelecektir. Kâbil, ailede bu çıkışı yaptıktan sonra babasının; "Dileğinizin kabul olması yönünde Cenâb-ı Hakk'a kurbanlar sunun, hanginizin kurbanı kabul olursa söz hakkı onun olur" teklifine "evet" der ve kurbanını sunar. Ancak kurbanı Yüce Allah tarafından kabul olmayınca sınavı başaramamanın hırsı devreye girmektedir. Böylece yetişkinlik çağında girmiş olduğu rekabet şatları ve sorumluluğun yüklediği zorluklar onu engellerken olumsuz yöndeki hırsını arttırmıştır. Burada gerek aile gerekse toplum tarafından olsun hissedilen reddedilme duygusu, bireyde şiddetli hırs ve öfkenin doğmasına etken olmaktadır.⁶⁸ Bu sebeple dönüp kardeşi Hâbil'e; "Senin kurbanın kabul oldu da benimkisi kabul olmadı. Bu durumda insanlar bizim hakkımızda ne diyecekler? İmtihani kaybetmiş ve lekelenmiş biri olarak insanların arasına nasıl çıkabilirim?" diyerek öfkesini dile getirmiştir. Kurbanı kabul olanın Allah'ın katında kıymetli olduğu, saygınlık kazandığı, kabul edilmeyenin de değer ve saygınlığını yitirdiği

⁶⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm 'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 192-193.

⁶⁶ Mâide, 5/27-31.

⁶⁷ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/43.

⁶⁸ Necmi Karşlı, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2018, s. 38.

anlaşılmaktadır. İşte şeytanın bu yönde vahim derecedeki hırs aşılması sebebiyle, yol göstermesiyle, hırs ve öfkesine yenik düşen Kâbil, kardeşi Hâbil'i öldürmüştür.⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de Kâbil ile Hâbil arasındaki anlaşmazlıkların sebepleri hakkında herhangi bir malumat verilmemektedir. Kur'an'da anlatılan husus, ikisinin de Cenâb-ı Hakk'a birer kurban takdim etmiş oldukları, kardeşlerden birinin kurbanı kabul olurken diğerinin kabul olmadığı yönündeki bilgidir. Ancak söz konusu kurbanların niçin takdim edildikleri hususunda herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Müfessirlerin anlattıklarına göre, Hz. Âdem'in (a.s.) hanımı Hz. Havva, her bir hamileliğinde ikiz çocuk doğurur ve ikizlerden biri kız öteki de erkek olarak dünyaya gelirdi. Çocuklar büyüyüp evlilik çağına geldiklerinde, bir batında doğan erkek çocuk diğer batında doğan kız çocuğuyla evlenirdi. Evlenme çağına geldiklerinde Hz. Âdem, Kâbil ile aynı batında doğan kızını Hâbil ile; Hâbil'le aynı batında doğan kızını da Kâbil'le evlendirmek istedi. Ne var ki, Kâbil'le aynı batında doğan kız güzel iken Hâbil'le aynı batında doğan kız pek güzel değildi. İşte bu sebeptir ki Kâbil, kendileri için uygun görülen bu evliliğe karşı çıkarak kendi ikizi olan kızla evlenme isteğini bildirmiştir. Hz. Âdem, çocukları arasındaki bu evlilik anlaşmazlığını ortadan kaldırmak üzere Cenâb-ı Hakk'a birer kurban sunmalarını ve kurbanı kabul olanın dilediği kız ile evlenebileceğini söylemiş ve bu önerisi her iki oğlu tarafından kabul görmüştür. Kâbil, çiftçilikle uğraşırken Hâbil de çobanlık yapar ve hayvancılıkla uğraşır. Hâbil, kurbanını sunmak üzere hayvanlarının en iyilerinden birkaç tanesini seçerken Kâbil, tarlasından birkaç demet buğday getirmiş, ancak getirdiği buğday demetinin içinde olgun başak gözüne ilişince onu bile kurban sunmaya tahammül edemeyerek ayırmıştır. Böylece her iki kardeş gönüllerinden kopan kurbanlarını orta yere sunmuşlardır. İlâhî kudret ile gökten gelen bir ateş parçası Hâbil'in sunmuş olduğu hayvanı yutmuş, Kâbil'in ekin demetine ilişmemiş ve olduğu yerde bırakmıştır. Ortaya çıkan bu durum, Hâbil'in kurbanının Cenâb-ı Hakk tarafından kabul edildiği, Kâbil'in ise kabul görmediği sonucunu doğurmuştur.⁷⁰

Kâbil-Hâbil kıssasının Ahd-i Atik'teki versiyonu, Kur'an ayetlerine nispetle çok daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, ancak tefsirlerde aktarılan bilgilerle örtüşür vaziyette bir hayli detaylara yer verilmiştir. Tekvin kitabında kıssa özetle şu şekilde aktarılmıştır: Hz. Âdem ve Havva'nın Kâbil ve Hâbil adında çocuklarının olduğu, Hâbil'in koyun çobanı, Kâbil'in de çiftçi olduğu, her ikisinin kendi ürünlerinde Rabbe kurban takdim ettikleri, Rabb Hâbil'in takdimine bakarken Kâbil'inkine iltifat etmediği, bunun üzerine Kâbil'in çok öfkeleniği, Rabb ona, iyi davranması halinde kendisine iltifat edileceğini, değilse günahın kapıda olduğunu bildirdiği, derken Kâbil'in, kardeşi Hâbil'i öldürdüğü, bunun üzerine Rabb tarafından lanet edildiği, Kâbil'in yeryüzünde serseri ve kaçak kaldığı, öldürülmekten korkmasından dolayı gizlendiği, Rabbin onu öldürülmekten koruduğu ve başka diyarlara yerleştiği bildirilmiştir.⁷¹

⁶⁹ Ebu Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 2/180; Coşkun Dikbiyık, "Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme 'Âdem Kıssası Örneği'", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2018, c. 4, sayı: 2, s. 523.

⁷⁰ Tâberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 10/201; Ebu Muhammed el-Huseyn el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, (thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbi, Beyrut 1985, 2/239-243; Râzî, *Meâtihi'l-Gayb*, 11/209; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/76; Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi Tefsîri'l-Me'sûr*, Merkezu Dirâseti'l-Arâbiyye, Kahire 2003, 5/257-258; Şihâbuddîn Âlûsî, *Râhu'l-Me'âni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbi, Beyrut 1997, 6/111.

⁷¹ Kitab-ı Mukaddes, Ahd-i Atik, Tekvin, 4/1-26. Ancak Tevrat'ta aktarılan bu kıssada bazı tutarsızlıklar görülmektedir. Misal, orada Kâbil Hâbil'i öldürdükten sonra insanların kendisinden intikam almasından korktuğunu ve "Her kim beni bulursa öldürecektir" (Tekvin, 4/14) demiştir. Oysa Tekvin'in aynı bölümünde, o dönemde yeryüzünde sadece Hz. Âdem ve Havva ile oğulları Kâbil ve Hâbil'in mevcut oldukları aktarılmıştır. Diğer taraftan yine Tevrat'ta Kâbil'in başka diyarlara yerleşerek şehir kurduğu, tunç ve demircilikle uğraştığı, yeryüzünde medeniyetin ilk başlatan soyun atası olduğu

Klasik eserlerde yapmış olduğumuz araştırmalarda, Kâbil-Hâbil kıssasının hakikatte yaşanmamış olduğu ve İsrailoğullarının kıskanç olduklarına dair bir misal olmak üzere anlatılmış olduğuna dair bir görüşe rastlayamadık. Bilakis anlatılan bu kıssanın gerçekten yaşanan bir hadise olduğu vurgulanmıştır.⁷² Bunun iyice vurgulanmış olması ve müfessirlerin de aksine bir beyanda bulunmamış olmaları, böylesi bir durumun tartışma mevzusu yapılmadığını gösterir. Klasik eserlerde bu cinayet hadisesinin detaylarının verilmesiyle yetinilmemiş, kıssa çerçevesinde tüm ayrıntılar anlatılmıştır.

Son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarda, Kâbil-Hâbil kıssasının Tevrat ve Sümer mitolojisinde geçiyor olması hasebiyle, vahyin nüzul dönemindeki insanların duymuş oldukları bu olayın Mâide Sûresi'nde anlatılan konulara paralel şekilde güçlü bir misal olarak getirilmiş olabileceği, dolayısıyla bu kıssanın gerçek olması ihtimali kadar aksinin de mümkün olabileceği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.⁷³ Ancak yapılan bu değerlendirmenin, kesin bilgiye dayalı olmayarak ihtimale dayalı, sübjektif olması ve aksine delillerin olması hasebiyle kabul edilemeyeceği söylenebilir. Yine kıssanın başka kültürlerde geçiyor olması, doğru olmadığına da kanıt değildir. Kur'an'da bu kıssa ile tarihte yaşanan kardeş cinayetinin ilk örneğinin sunuluyor olduğuna inanmak daha makuldür. Bu olay Hz. Âdem'in çocukları üzerinden anlatılıyorsa, bunların öz evlat olup olmamaları kıssanın bağlamını ciddi manada değiştirmiyorsa, cumhur da bunların Hz. Âdem'in öz çocukları olduğu üzerinde ittifak ediyorsa, kısaya bu şekilde yaklaşmak daha isabetli olacaktır kanaatindeyiz.

Kâbil-Hâbil kıssası, ilk cinayet hadisesi olması hasebiyle insanların çok dikkatlerini çekmiş ve müfessirler de bu olayla ilgili rivayetlere kayıtsız kalmamışlardır. Hz. Âdem'in cennetten atılmasından sonra, onlar hakkında Kur'an'da anlatılan en önemli hadise bu kıssadır. Kıssa, diğer ilâhî kitaplarda ve Kur'an'da anlatılmamış olsaydı muhtemelen çoktan unutulmuş olacaktı. Bu durumda konu hakkında ayet ve hadislerde verilen malumatlar haricinde meselenin sahih bir şekilde bilinmesi imkânı bulunmamaktadır. Kur'an'daki bazı ayetlerin bildirmesiyle⁷⁴ tahrif olması hasebiyle Tevrat'a da bu hususta tam manada güven olmayacağı bilinmektedir. Bununla beraber bazı İslâmî eserler ve farklı kaynaklarda, kıssa ile ilgili olarak kardeşlerin fiziki özellikleri, meslekleri, ortaya çıkan husumetin sebepleri, kız kardeşleri ve vasıfları, sundukları kurbanlıkların tür ve nitelikleri, cinayet öncesi diyalogları, hadisenin yaşanma anı ve sonrasındaki gelişmeler en ayrıntılı bilgilere ve detaylara yer verilerek anlatılmıştır.⁷⁵ Kur'an'da geçtiği üzere böyle bir hadise kesin olarak yaşanmışken, orada verilmek istenilen mesajların dışındaki ayrıntıların bilinmesi veya üzerinde yorumlar yapılmasının da pek bir manasının olmadığı ve ilâhî mesajlara katkı sağlamadığı aşikârdır. Mâturîdî (ö. 944), kavga ve niza sebebi olan meseleyi zikrederken, olayın gerçek sebebini ve mahiyetini, nelerin yaşandığını bilmenin imkân dâhilinde olmadığını ve bunları öğrenmenin bir yararının da olmadığını belirterek, mühim olanın kıssada vurgulanmak istenilen hikmetlerin tespit edilmesi ve hayata tatbik edilmesi

belirtilmektedir (Tekvin, 4/16-22). Bu bilgiler de, cennetten kovulmadan hemen sonra dünyada yaşamın ilk başladığı ortamın şartlarıyla uzlaşmamaktadır (Samuel Henry Hooke, *Ortaoğu Mitolojisi*, (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2002, s. 168). Yine insanlığın yerleşik hayata geçerek şehirler kurmaları ve madencilikle uğraşmaları gibi çok sonraları ortaya çıkan tarihi gerçeklikle uyuşmamaktadır. Ömer Faruk Harman, "Hâbil ve Kâbil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, 14/377.

⁷² Müfessirler, bu olayın gerçekte yaşanmışlığına dair Mâide, 5/27 ayetinde geçen "بالحق" ifadesini delil göstermişlerdir (Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/224). "بالحق" ifadesiyle kıssanın Cenâb-ı Hakk katından ve doğru olduğu, Tevrat ve İncil'de yazılanlara da muvafık olduğu ifade edilmektedir (Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/216-217). Yine ayette geçen "بالحق" ibaresiyle, yalan ve şüphelerden uzak, fazlalık, tebdil ve eksikliği olmayan gerçek bir kıssa olduğu belirtilmiştir (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/85).

⁷³ Öztürk, "Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası", s. 147-164.

⁷⁴ Bakara, 2/75; Mâide, 5/13; Â'râf, 7/169.

⁷⁵ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/201-220; Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzîl*, 2/239-243; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/209; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrezâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2001, 1/536-538; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/76-83; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 5/257-258; Âlûsî, *Râhu'l-Me'âni*, 6/111.

olduğunu ifade eder.⁷⁶ Kıssaya olan bu yaklaşımın pek çok müfessir tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür. Kıssalar hakkında vahiyle bildirilmeyen hususlarda sahih bilgilere ulaşmak pek mümkün değildir. O halde bu hususlarda faydasız haberlerden ve garip rivayetlerden sakınmak gerekir.⁷⁷ Kıssalarda vahiy dışındaki malumatlara ve detaylara dalınması halinde hata ihtimalinden kurtulmanın imkânı yoktur.⁷⁸ Dolayısıyla bu tür rivayetlere ve detaylara dalmak yerine Kur'an'ın vermek istediği mesajlara odaklanmak ve kullanmış olduğu ibarelere yoğunlaşmak daha uygun bir yöntem olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in bu kıssa ile bizlere iki tip insan profilini çizdiğini, Hz. Âdem'in iki oğlunun sergilemiş oldukları bu iki farklı karakterin her dönemde ve her yerde bulunabileceğine dikkatleri çekmiştir. Bu iki karakterden biri, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine itaat eden, başkalarının haklarına riayet eden, haksızlık yapmayan muttaki insan profili; diğer karakter ise kendi hakkına kanaat etmeyen ve rıza göstermeyen, sadece kendi menfaatinin peşinde koşan, bu hususta aşırı derecede hırsa kapılarak başkalarına karşı saldırgan tavırlar içerisinde olan insan tipidir.⁷⁹

Evrende insanlık henüz bir aileden müteşekkil iken, bir kardeşin öteki öz kardeşini öldürmesi izah edilebilir bir durum değildir. Üstelik diğer kardeşin onu caydırmaya yönelik tüm yollara başvurmasına, kalbini yumuşatmaya, şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirmeye çabalamasına, kendisini öldürmeye çabalasa dahi buna mukabelede bulunmayacağını ifade etmesine rağmen bu cinayet işlenmiştir. Ancak tüm bu çabalar onun kinini ve öldürme hırsını yatıştırmaya yetmemiştir. İçindeki öldürme hırsı duygusu gittikçe artmış, gözlerini kan bürümüş ve yeryüzünde ilk defa kardeş katili olarak kötülüğe önderlik teşkil etmiştir. Kâbil'deki bu kötülük duygusunun kaynağı, kurbanı sunarken bile iyi niyet göstermemesi, Allah'ın hükmüne razı olmaması gibi verilerden yola çıkılarak anlaşılabilir. Nitekim takdim etmiş olduğu kurbanı kabul edilmeyince, bundan üzüntü duyarak pişmanlık duyması beklenirken, olayı farklı bir alana çekerek kardeşini ölümle tehdit etmiş, böylece kurban hadisesi hırs ve öfkesini arttırmıştır. Burada, bireyin hedefine ulaşmada gösterdiği çabanın önlendiği durum şeklinde tanımlanan “engellenme” durumu, çözümlenmeden uzunca bir süre devam edince duygusal bir tepkiye, hırs ve öfkeye neden olmuştur. Bu hırs ve öfkenin şiddeti, engellenme durumunun kişi için ne önem arz ettiği, işin aciliyet durumu, karşılaştığı engellerin aşılabileceği ve bireyin yaşamış olduğu sosyal çevrenin baskı düzeyi gibi hususlarla alakalı bir durumdur.⁸⁰ Kâbil'in gösterdiği saldırganlık tavrı, engellenme duygusuna göstermiş olduğu tipik bir tepki hareketidir.⁸¹ Toplumların, kişinin kendisini gerçekleştirmekten alıkoymasını, davranışlarının saldırgan olmasına sebebiyet verebilir.⁸² Saldırganlık tavrının, gelişim, başarı ve üstün gelme duygularının tatmin edilememesi neticesinde oluşan eksiklik gibi hislerle yakından alakalı olduğu söylenebilir.⁸³ Ancak bu tavrın, toplumdaki değer yargılarına göre baskı görmesi ya da teşvik edilmesi mümkündür.

Salırganlık duygusunun, kimi psikologlar tarafından doğuştan gelen bir eğilim olduğu ileri sürülürken⁸⁴ ancak “sosyal öğrenme kuramı”nda, bunun sonradan öğrenilmiş bir tepkisel hareket

⁷⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (thk. Mecdi Basellum), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 3/496.

⁷⁷ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, 6/282.

⁷⁸ Yazır, *Hak Dini*, 3/221.

⁷⁹ Öztürk, “Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası”, s. 163.

⁸⁰ Karşlı, “Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi (Erzurum Örneği)”, s. 23-24.

⁸¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 313.

⁸² Engin Gençtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, s. 229.

⁸³ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 73.

⁸⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, (çev. Hüsnü Arıcı vdğr.), Hacettepe Ün. Psikoloji Bölümü Yay., İstanbul 1999, s. 391.

olduğu savunulmuştur.⁸⁵ Mevzuya uzlaşmacı bir yaklaşım gösterenler, saldırganlık duygusunun insanlarda sadece fitrattan gelen etkenlere indirgemenin doğru olmadığını, öğrenmenin de saldırgan davranışlar üzerinde önemli etkilerinin olduğunu söylemişlerdir.⁸⁶ Ancak bu eğilimin insanların yapısında fitrî olarak kodlandığını söylemek mümkündür. Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خٰلِفَةً قَالُوْا اَتَجْعَلُ فِىْهَا مَنْ يُّفْسِدُ فِىْهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ* “*Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağsın?’ dediler...*”⁸⁷ Melekler burada Hz. Âdem’in yaratılışını, beşerin oluşumundaki şehvetten fitne ve fesadın, öfkeden de kan akıtma çıktığını bilmekte idiler.⁸⁸ Zira dini, ahlaki ve vicdani değerler tarafından denetlenmeyen ve herhangi bir otoriteyi aldırmayan saldırganlık eğilimi, başına buyruk, kontrolsüz, kendi başına doyum arayan bir motivasyona dönüşebilir.

Kur'an'da, Kâbil'in kafasındaki bu cinayeti işleme düşüncesinin ne şekilde ve niçin yerleştiği ifade edilmemekle birlikte, cinayet fikrinin nasıl geliştiği çok veciz ifadelerle sunulmuştur: *فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخِيْهِ فَتَلَّاهُ* *Nefsi, onu kardeşini öldürmeye itti, (o da nefesine uyararak) onu öldürdü.*⁸⁹ Ayetteki *فَطَوَّعَتْ* ifadesiyle, nefsinin onu öz kardeşini öldürmeye teşvik ettiği, öldürmeyi süslü ve kolay bir şey olarak gösterdiği anlaşılmaktadır.⁹⁰ Arapçada *طوع*; “Zorlamanın zıddı olan boyun eğmek/inkiyâd, itaat etmek”⁹¹ manasına gelmektedir. Ayette geçen *فَطَوَّعَتْ* ifadesi tıpkı; *اسمحت له قرينته وانقادت له* ifadeleri gibidir. *طَوَّعَتْ* fiil formu, *اطاعت* formundan daha mübalağalı olmaktadır.⁹² Böylece nefsi, şaşırtıcı birtakım vesveselerle o eylemi yapmama hususundaki düşüncesini kendisine itaat eder hale getirmiştir.⁹³ Ancak ayette geçen bu veciz ifadeyi ele alıp değerlendirdiğimizde, Kâbil'in iç dünyasında yaşamış olduğu ruh haleti ve çatışma süreciyle alakalı bazı malumatlar edinmek mümkündür.

Kâbil, kardeşine karşı aşırı derecede kin ve kıskançlık hırsına kapılırken öncelikle kendi iç dünyasında birtakım ruhsal buhranlar ve çatışmalar yaşamaktadır. Nefsinden ve şeytandan gelen telkinlere kulak verdiğinden, bunlar onun hırs ve kin duygularını tahrik ediyor ve kardeşini öldürmesi halinde tüm emellerine kavuşabileceği vesvesesinde bulunuyorlardı. Kâbil, nihayetinde kardeşine bu çirkin niyet ve emelini bildiriyordu: *“...And olsun seni mutlaka öldüreceğim demişti...”*⁹⁴ Sarf ettiği bu sözleriyle kararlı olduğunu göstermiş, hırs ve kinini ifşa etmiştir. Çünkü bu ifadeler orta yere söylenmiş değil, normal şartlarda hiçbir vicdanda yeri olmayan kötü ve inkârcı bir duygu, kör bir kıskançlığın sardığı aşırı derecedeki hırs duygusudur. Zira sözün akışı henüz tamamlanmamış iken, ayetin anlatımı sayesinde daha ilk andan itibaren kendimizi bir saldırganlıkla karşı karşıya bulmaktayız.⁹⁵ Böylesine bir saldırgan tutum karşısında kardeşinin cevabı şöyle olmuştur: *“Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder demişti.”*⁹⁶ Hâbil, bu ifadeleriyle, Kâbil'in takva ehli olmadığını, sunduğu kurbanın bu nedenle kabul görmediğine dikkatleri çekmiştir. Ne var ki Kâbil, kardeşinin sarf etmiş olduğu bu sözlerin hakikatini anlamaktan pek uzaktır.⁹⁷

⁸⁵ Rita L. Atkinson vdğr., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Kemal Atakay vdğr.), Sosyal Yay., İstanbul 1995, s. 447.

⁸⁶ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 314.

⁸⁷ Bakara, 2/30.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/184.

⁸⁹ Mâide, 5/30.

⁹⁰ Salâh, Abdu'l-Fettâh Hâlidî, *İsrailiyya Muâsıra*, Amman 1991, 3/106.

⁹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 310.

⁹² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 311.

⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/213.

⁹⁴ Mâide, 5/27.

⁹⁵ Kutûb, *F-Zilâl'il-Kur'an*, 2/876.

⁹⁶ Mâide, 5/27.

⁹⁷ Mahmut Öztürk, *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı*, Son Çağ Yay., Ankara 2016, s. 158.

Sunulan kurbanların kabul veya reddedilme yetkisi elbette tamamen Cenâb-ı Hakk'ın iradesine bağlıdır, ancak O, ihlas ve takva sahibi olmayan kimselerin amellerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Hâbil sözlerine şöyle devam etmiştir: “*And olsun, sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.*”⁹⁸ Hâbil, burada ahiret inancına vurguda bulunmak suretiyle, kendisini öfkelenmekten engelleyen bu inancı kardeşine hatırlatmakta ve bu yolla sakin olmasını arzu etmektedir. Çünkü ahiret inancı, ince bir hesaba çekilme inancını verirken, haliyle insanın aşırı hırsa kapılmasına da mani olabilmektedir. İşlenen amellerin hem dünyada hem de ahirette karşılığının olduğunu ve mutlaka hesaba çekileceğini düşünmek, kişinin yanlış davranışlar sergilemesine engel olması yönüyle önemlidir. Zira ahirete iman, kişinin hayatını daha şuurlu bir şekilde yaşamasına, muhasebe yaparak davranışlarını gözden geçirerek düzeltmesine katkıda bulunmaktadır.⁹⁹

Hâbil'in bu kardeşliği çağrıştıran ve yumuşakça ifade ettiği sözler, insan olması hasebiyle Kâbil'i bir nebze de olsa etkilediğini, kin ve hırs duygularını yatıştırdığını söylemek mümkündür. Ancak şeytan ondaki bu hırs zaafiyetini kullanarak her fırsatta tekrar tekrar devreye girerek kıskırtmalarda bulunmuştur. Böylece onu, çeşitli gelgitlerle dolu bir ruh haletine sokarak nihayetinde kin ve hırs duygularının baskın gelmesini sağlamıştır.

Hâbil'in, kardeşinin bu saldırgan tutumu karşısında verdiği cevaba bakıldığında, kardeşinin içine düştüğü ruh haletine üzüldüğünü, ancak kendi iç dünyasında da bir huzur ve metanetin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim insanı vicdanen etkileyen böylesine zor bir durumda, haksız bir saldırıya maruz kalanın bu saldırı karşısında gösterebileceği yiğitliği göstermiştir. İman ve takva sahibi biri olarak tüm iyi niyetiyle, yumuşak ve tatlı sözleriyle kötü duyguların önüne geçmek istemiştir. Kâbil'in kıskırtıcı ve saldırgan tavrını yatıştırmaya, bastırmaya ve kardeşlik dürtüsünü aktif hale getirmeye yönelik girişimde bulunmuş, onu iman şuuruna ve takva bilincine davet etmiştir. Böylelikle onu kötü duygulardan vazgeçirmeye yönelik büyük bir çaba sarf etmiştir.¹⁰⁰

Hâbil'in, saldırganın tehdit savurmaları karşısında şaşkıncı derecede iç huzur ve güven içinde olması ve sadece Cenâb-ı Hakk'tan korkması gibi durumlar ondaki iç huzur, güven ve takva duygularının bir yansıması olarak görülebilir. Onun iç dünyasında herhangi bir çatışma ya da taşkınlık emaresi olmadığı gibi, Kâbil'in; “*And olsun seni mutlaka öldürecekim*” sözlerine tam bir sükûnetle ve mesaj dolu bir karşılıkla cevap vermiştir. Ancak buradan, “Bir saldırı karşısında nefis müdafaasına girmemek gerekir” gibi bir mana çıkarılmamalıdır. Zira Mevdûdî (ö.1979) bu ifadeleri şöyle yorumlamıştır: “Beni öldürmek üzere kötü niyetli olabilirsin. Ancak ben, senin bana yönelik öldürme hazırlık ve çabalarını öğrendikten sonra dahi senden önce davranma yönünde bir şey yapmayacağım.”¹⁰¹ Hâbil, bu ifadeleriyle kendisini savunmaya ve kardeşini öldürmeye gücünün yettiğini, ancak cana kıymanın haram olması ve bunun Cenâb-ı Hakk katında büyük günahlardan sayılması hasebiyle bu davranıştan uzak kaldığını göstermiştir. Yine kardeşinin kendisini öldürmeye kalkışması halinde ona herhangi bir karşılık vermeyeceğini bildirirken, Kâbil'in zihninde oluşabilecek hatalı bir duyguyu da bertaraf etmek istemiştir. Kardeşine mukabelede bulunmayacak olmasının, bünyesinden kaynaklanan bir acziyetten

⁹⁸ Mâide, 5/28-29.

⁹⁹ İbrahim Hüseyin Yeğin, “Öfke Duygusu ve Dini Açıdan Baş Edebilme Yolları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, c. 10, sayı: 2, s. 250.

¹⁰⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 265.

¹⁰¹ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1/419.

değil, sadece Cenâb-ı Hakk'a olan saygı ve korkusundan kaynaklandığını ifade etmiştir.¹⁰² Zira bu sebepler olmasaydı, Hâbil de kardeşine karşı aynı şekilde mukavemette bulunabilirdi. Nitekim Hâbil'in güç ve kuvvet bakımından Kâbil'den daha üstün olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³ Ancak kalbi kin ve kıskançlık hırsıyla dolup taşan Kâbil,¹⁰⁴ kardeşinin bu duygu dolu masajını anlamamış veya anlamak istememiştir. Müminin vakarlı duruşunu sergileyen Hâbil'in o günkü bu tavrı Kâbil cihetinden nasıl anlaşılmadıysa, aynı durum ve sürecin her iki zümre açısından devam ettiğini ifade edebiliriz. Yine Hâbil'in bu hoşgörüyeye dayalı anlayışı, peygamberler ve müminlerin takip ettiği yol olurken, bu kesimler genellikle ezilen ve mağdur edilen taraf oldukları halde, haksız bir şiddete başvurmamışlar ve kendilerine yapılan muamelenin misliyle karşılık vermemişlerdir.¹⁰⁵

Kur'an'da Kâbil'in, kardeşi Hâbil'i ne şekilde öldürdüğü hususunda bir ayrıntı verilmemekte; "*Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü...*"¹⁰⁶ demekle yetinilmiştir. Belki de bu korkunç sahne tasvir edilmeyerek, zihinlerin bulanması istenmemiştir. Çünkü bazen kötü durumların tasvir edilmesi, saf zihinlerin bulanmasına sebebiyet verebilmekte ya da kötülüğün yapılmasına teşvik edici olabilmektedir.

Yine Kur'an'da Kâbil'in, kardeşi Hâbil'i öldürdükten sonraki içine düştüğü ruh haletini, ayrıntıya girmeden özlü bir ifadeyle aktarılmıştır: "...*Böylece ziyana edenlerden oldu.*"¹⁰⁷ Şayet ziyana uğradığı hususlar birkaç ifade ile aktarılmış olsaydı, belki de insanın zihin dünyası onlara takılarak başka kayıpları düşünemez duruma gelebilirdi. Böylelikle insandaki düşünce ufku o bilgilerle sınırlı kalmış olurdu. Kur'an'da bu tür durumlarda, meseleyi aydınlatacak bazı malumatları aktarmayarak ucu açık bir şekilde onları tamamen zihin dünyasına havale etmesi, onun güzel üsluplarından biridir. Netice itibarıyla Kâbil'in yüksek ihtirası tüm şeylerin önüne geçmiş, kardeşini öldürmek suretiyle ziyana uğramış ve manen iflas etmiştir.¹⁰⁸ Kâbil, kardeşini öldürmesiyle birlikte hayal kırıklığına uğrarken, yoksunluk duygusunu yaşayarak hedefine ulaşamamanın vermiş olduğu huzursuzlukla perişan hale gelmiş ve emellerine kavuşamayınca hem dünyasını hem de ahiretini kaybetmiştir.¹⁰⁹

Kur'an'da Hz. Âdem'in çocuklarının bu kıssası, Kâbil'in pişman olduğunun ifadesiyle son bulmaktadır: "...*Artık pişmanlık duyanlardan olmuştur.*"¹¹⁰ Ancak bu pişmanlığı, tövbe etmek suretiyle duyulan bir pişmanlık değil, aksine kin ve hırs duygularıyla dolup taşmış, arzu ettiği hedeflere ulaşmayı başaramamış bir kimsenin hüsranlılığıdır.¹¹¹

KÂBİL VE HÂBİL SINIFI

Hz. Âdem, Yüce Allah'ın: *إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً* "...*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...*"¹¹² buyurmasıyla insan türünün ilk nüvesini temsil ettiğinden, Hâbil ve Kâbil kardeşler de insanlık tarihinin başlangıcının simgeleri durumundadır. Tarihin ilk sayfaları, Hz. Âdem'in nesli ile beraber toplumsal

¹⁰² Kutüb, *Fî-Zilâl'il-Kur'an*, 2/876.

¹⁰³ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/286; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, (thk. Seyyid b. Abdulkasûd b. Abdurrahîm), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, 2/29.

¹⁰⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/179.

¹⁰⁵ Güneş, "Kur'an Işığında Şiddet Sorununa Bir Bakış", s. 11.

¹⁰⁶ Mâide, 5/30.

¹⁰⁷ Mâide, 5/30.

¹⁰⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul 2013, 5/568.

¹⁰⁹ Kasapoğlu, *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*, s. 114.

¹¹⁰ Mâide, 5/31.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/215; Kutüb, *Fî-Zilâl'il-Kur'an*, 2/876.

¹¹² Bakara, 2/30.

parçalanmalar, ayrılık ve aykırılıklar, kötülükler, savaşlar, kin ve aşırı derecedeki hırs duygularıyla meydana gelen büyük çekişmelerle oluşan ölüm hadiseleri ile lekelenmiştir. Bu hadiselerin tümüne etki eden ilk birleştirici “ben” in bölünmek suretiyle biri katil, öteki de maktul olmak üzere karşıt gruplar halinde iki “ben” e ayrılmış olmasıdır. Her ikisi de aynı anne ve babanın evlatları ve aynı eğitim süreçlerinden geçmelerine rağmen bu ilk zorbalığın acaba ne gibi bir sebebi olabilir?

Ali Şeriatî (ö.1977), kardeşler arasında çıkan bu farklılığın icra ettikleri mesleklerinden kaynaklandığını ifade ederek özetle şöyle demiştir: “Kâbil’in kurbanlık için bir tutam buğday sunmuş olması, onun çiftçilikle uğraştığını göstermektedir. Yani özel mülkiyet ve tarımla uğraşma durumunu temsil etmektedir. Hâbil ise, seçtiği hayvanlardan kurbanlık sunmasıyla onun da hayvancılıkla uğraştığı anlaşılmaktadır.”¹¹³ Hâbil, hayvancılık yaparken, topraktan bağımsız olarak özgür bir şekilde yaşamını sürdürmekte iken; Kâbil de, toprağa bağımlı olan bir çiftçi olarak hayatını idame ettirmektedir. Hâsılı kelam Hâbil, özgür ortamın sembolü iken; Kâbil ise toprağa bağımlı olmanın sembolüdür.¹¹⁴

Yukarıdaki açıklamalar muvacehesinde çeşitli mesleklerin, insanların sosyal ve psikolojik yapıları üzerinde birtakım etkilerinin olduğu söylenebilir. Ancak, Kâbil ve Hâbil kıssasının geçtiği ayetlerde; “...Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder...”¹¹⁵ İşte bu zalimlerin cezasıdır...¹¹⁶ Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyân edenlerden oldu”¹¹⁷ buyurulmuş olması, Kâbil’in icra ettiği mesleğinden ziyade muttaki olmaması, zalim olması ve nefsine uyarak hareket etmesi gibi boyutlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Kâbil-Hâbil kıssasında, takva sahibi olma, hidayet yol göstericiliğiyle kötülük ve batılın yerine iyilik ve hakkın tercih edilmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Kâbil’in, iç dünyasında ihtirasın hâkim olduğu insan karakterini temsil ettiği, Hâbil’in de takva sahibi ve iyiliksever eğiliminin egemen olduğu insan tipini temsil ettiği görülmektedir.¹¹⁸ Hz. Âdem ile başlayan insanlık tarihi, oğulları Kâbil ve Hâbil zamanında iki farklı kutba ayrılmış ve her iki kutup da günümüze kadar varlığını sürdürerek kıyamete kadar devam edecektir. Bu iki kutup, Cenâb-ı Hakk’ın buyruklarına boyun eğenlerle, O’na isyan edenlerdir.¹¹⁹

KÂBİL VE HÂBİL’İN KİM OLDUKLARI MESELESİ

Kâbil ve Hâbil’in kıssası Tevrat’ta da geçmekte, fakat Kâbil’in adı Kâin diye yer almaktadır.¹²⁰ Bu kıssanın ve adı geçen şahısların birer efsane olduğunu ifade edenler olmuş ise de bu görüşün Kur’an’da ve Tevrat’ta anlatılmış olanlarla aykırı olduğu söylenebilir. Kur’an ve Kitab-ı Mukaddes’te geçen bu kıssanın benzeri bazı unsurların birtakım mitolojilerde de yer alması, kıssada anlatılan olay ve şahısların birer efsane olduğunu göstermez. Aynı olayın tarihin seyri içerisinde farklı kültürlerde çeşitlilik arz etmesi tabii bir durumdur. Bu farklı varyasyonların, temelde var olan bir tarihi gerçekliğe bağlı olduğunu göstermektedir ki, ilâhî dinlerin tümüne göre beşerî hayatın başlangıcı, bahsi geçen kıssanın kahramanlarının atası olan Hz. Âdem’le Havva’dır. Kıssa, Kur’an’a nispetle Tevrat’ta çok ayrıntılı bir

¹¹³ Ali Şeriatî, *Yarının Tarihine Bakış*, (çev. Heyet), Birleşik Yay., İstanbul 1996, s. 29-34.

¹¹⁴ Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, (çev. Kerim Güney), Yedi Gece Kitapları, İstanbul 1991, s. 429-439.

¹¹⁵ Mâide, 5/27.

¹¹⁶ Mâide, 5/29.

¹¹⁷ Mâide, 5/30.

¹¹⁸ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 178.

¹¹⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Tarih Şuuru*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 19.

¹²⁰ Kitab-ı Mukaddes, “Tevrat/Tekvîn”, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2014, 4/1-16.

şekilde anlatılmıştır. Pek muhtemeldir ki Kitâb-ı Mukaddes yazarları, ulaşıp derleyebildikleri farklı rivayetleri ve çeşitli unsurları kıssaya katmışlardır.¹²¹

Hasan-ı Basrî (ö. 728) ve müfessirlerin bir kısmına göre kıssada anlatılan kimseler, Hz. Âdem'in öz oğulları değil de Benî İsrâil'den iki kişidir. Tüm insanlar Hz. Âdem'in neslinden geldikleri için bu iki kişi Âdemoğulları diye anılmışlardır.¹²² Bu kişilerin şahsiyetinde Benî İsrâil'in taşkın halleri, kötü huy ve karakterleri, özellikle de aşırı derecedeki kin ve hırsları anlatılmaktadır. Nitekim bu sebeplerdir ki kıssayı takip eden ayetlerde: *مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا* "İşte bu yüzdendir ki İsrâiloğullarına şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur..."¹²³ buyurulmuştur. Kimileri de yine bu ayete bakarak, kıssada bahsi geçen iki şahsın İsrâiloğullarından olduklarını söylemişler ve gerekçesini şöyle açıklamışlardır: Çünkü bir kardeşin ötekini öldürmesi, Benî İsrâil'e kısasın emredilmiş olmasına sebebiyet vermiştir. Şayet bu iki şahıs Hz. Âdem'in öz oğulları olsa idi, onların yaptıkları işler sebebiyle neden Benî İsrâil'e kısas hükmü getirilmiş olsun ki, demişlerdir.¹²⁴ Ancak bu yorumun ayetlerdeki diğer bilgilerle uyumlu olmadığı görülmektedir. Zira diğer ayetlerde, katilin öldürmüş olduğu kardeşinin cesedini ne yapacağını ve nasıl gömeceğini bilemediğini, ancak bunu bir karganın davranışlarından öğrenebildiğini göstermektedir. Hatta rivayete göre bir karga gelip toprağı eşeleyerek Hâbil'in üzerine atmıştır.¹²⁵ Şayet bahsi geçen bu şahıslar İsrâiloğullarından olsaydı, ölünün nasıl defnedileceğini bilmemeleri mümkün değildi.¹²⁶ Dolayısıyla bu konuda bir hayvanın rehberliğine ihtiyaç duyulmuş olması ve katilin defin işlemini bilmemesi, olayın insanlığın ilk dönemlerinde yaşandığının bir göstergesidir. Burada karganın hatırlatması durumundan, Kâbil'in cinayetten sonra yaşadığı travma neticesinde bilincini kaybettiği ve ne yapacağını kestiremediği, ancak karganın bu davranışlarından sonra aklının başına geldiği sonucunu çıkarmak da mümkündür denilebilir. Ancak Kur'an'da: "Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyerek bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?' dedi"¹²⁷ buyurulduğu üzere, kardeşinin cesedini nasıl defnedeceğini göstermek üzere karga gönderilmiştir. Kur'an'da sunulan ve hayatın bir prensibi olan ölüyü defnetme işlemini bilmemesini, cinayet sonrası yaşanan şaşkınlık ve heyecan durumu gibi geçici bir psikolojik durum ile izah etmenin pek isabetli olmadığını söyleyebiliriz. Zira Kâbil, kardeşinin cesedini ne yapacağını bilememiş, onu yırtıcı hayvanların parçalamasından korumak için uzun bir süre sırtında taşımıştır.¹²⁸

Müfessirlerin büyük bir kısmı da bu iki şahsın Hz. Âdem'in öz oğulları olduklarını söylerken bu hususta şöyle bir delil ileri sürmüşlerdir. Ayette geçen: "مَنْ أَجَلَ ذَلِكَ" ifadesi kıssanın kendisine değil, kapsamış olduğu manaya racidir. Yani, haddi zatında insan öldürmenin büyük bir zulüm olduğu, neticesinin büyük pişmanlık ve hüsrana sebebiyet verdiği bildirilmiştir.¹²⁹ İnsanlıktan anlayanın bu

¹²¹ Harman, "Hâbil ve Kâbil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 14/376-378.

¹²² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/82.

¹²³ Mâide, 5/32.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/209; Elmâlılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/221.

¹²⁵ Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbi, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, 1/233.

¹²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/210; Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİB Yay., Ankara 2012, 2/254.

¹²⁷ Mâide, 5/31.

¹²⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, 6/63. Ancak insanoğlunun böylesi basit sayılabilecek bir meseleyi bilmemesi veya düşünmemesinin mümkün olmayacağı, Kâbil'in kardeşinin cesedini umursamadığı için ortada bıraktığı, sonrasında karganın diğer ölü kargayı gömmesinden etkilenerek bir çukur kazmak suretiyle kardeşinin cesedini defnettiği düşünülebilir şeklinde görüşler de vardır (Bkz. Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl*, 4/111).

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/216-217; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 6/348.

mezmûm davranıştan ila nihayet sakınması gerekmektedir. Ancak bu zulüm insanlar arasında süregelmekte ve kıssanın muhtevası da Benî İsrâîl'in durumuna tamamen uygunluk göstermektedir. İşte bu nedenledir ki onlara kısas emredilmiştir.¹³⁰

İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre, Hz. Âdem'in oğullarının bu kıssası, görülen çirkin şeylerin örtülmesini isteme kabilinden bir sahne olup insanlığın medenileşme yolunda atmış olduğu ilk adımları temsil ettiği, bir de taklit ederek ve tecrübeyle kazanmış olduğu ilk bilgilerdir. Yine bu olay, insanoğlunun kendilerinden daha zayıf durumdaki varlıklardan bilgi edinmiş olduğu durumların da ilkidir. Nitekim insanlar sonraki dönemlerde, güzel ve farklı görünmek için çeşitli hayvanlara benzemeye çalışmışlardır. Bu vesile ile renkli ve güzel deri elbiseler giyinmişler, çiçekler, değerli taşlar ve farklı renklerdeki tüylerle bezenmiş taçlarla süslenmişlerdir.¹³¹

Ayette, bir insanı öldürmenin tüm insanları öldürmüş sayılacağı; bir insanın yaşamına sebebiyet verenin de tüm insanları ihya etmiş olduğu vurgusuyla, önemli bir hususa dikkatleri çekmektedir. İbn Mes'ûd (ö. 650), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: "Zulme uğrayarak katledilen hiçbir kimse yoktur ki onun kanından Hz. Âdem'in ilk oğluna bir pay düşmesin. Zira cinayet âdetini ilk başlatan insan odur."¹³² İnsan için ilk defa cinayeti işlemesi çok mühim bir hadisedir. Kişi, bu işlemi ilk defa icra ettiğinde birtakım vesvese ve tereddütler geçirirken, bunu gerçekleştirdikten sonra devamını getirmesi, başka canlara kıyması kendisine daha kolay gelebilir. Nitekim ilk kıydığı canın sonraki canlardan bir farkı yoktur. Yaşam hakkı da tüm canlar için aynı derecedeki bir haktan ibarettir. Böylece bir cana kıymış olan, yaşam hakkına saldırmış olmaktadır.¹³³

SONUÇ

Hırs, insanın fitratında bulunan ve kişinin psikolojik zaafiyetlerinden sayılan bir duygudur. Genel manada, insanın dünya malını, makam veya şöhretini kazanmayı şiddetle arzu etmesi, ya da başkalarına karşı hissettiği kin ve nefretten dolayı onlara zarar vermeyi tutku haline getirmesidir. İnsandaki hırs duygusu, müspet manada kullanıldığında tasvip edilen ve faydalı bir duygu olarak algılanırken, dünyevi emeller ve nefsin aşırı isteklerini gerçekleştirme yolunda kullanılması halinde ise maddi ve manevi pek çok hasarlara sebebiyet verebilir. Hırs kavramı, yalın halde kullanılırken genelde olumsuz yöndeki mana ve huyları çağrıştırmaktadır.

Kur'an'da geçen ve insanlığın ilk dönemini yansıtan Kâbil-Hâbil kıssası, insanın fitratında mevcut bulunan hırs duygusunun ailenin tüm bireylerini nasıl derinden etkilediğini göstermektedir. Kardeşler arasında meydana gelen bu kıskançlık ve hırsın gerçek nedeninin öteki kardeşten kaynaklanmadığı anlaşılmaktadır. Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla hırsın asıl kaynağı, bizatihi şiddete başvuran tarafın göstermiş olduğu zaafiyettir. Hâbil, takva ehli olması hasebiyle kurbanı kabul edilmiştir. Onun sergilediği bu mümin duruşunun Kâbil'e herhangi bir zararı yoktur. Kıskançlık ve hırsın asıl sebebi, Kâbil'in kişilik zaafiyeti ve takvadan uzak olmasıdır. Kardeşini öldürmeye yönelik yaptığı suçlamaların tümü, mesnetsiz bir bakış açısı olmaktadır.

¹³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/224.

¹³¹ İbn Aşûr, Muhammed b. Tâhîr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984, 6/174.

¹³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001, "Cenâiz", 33, "Enbiya", 1, "Diyât", 2, "İtisâm", 15; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, "Kasâme", 27; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Diyât", 1; Tirmizî, *es-Sünen*, "İlim", 14; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Musned*, Çağrı Yay. İstanbul 1981, 1/383, 430, 433; Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar en-Nesâî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, "Tahrîm", 1.

¹³³ Kutûb, *Fî-Zîlâi*, 2/877.

Hırs duygusuna kapılan bir kimsenin, dinî ve ahlakî değerleri, toplum psikolojisini, sosyal hayatı veya düzeni tahrip etmesi mümkündür. Hırs krizine kapılan bir kimsenin akîl melekeleri zaafiyete uğramaktadır. Böylesi bir durumda Kur'an'da, Hâbil'in davrandığı gibi mağdur kişinin bu duygunun önüne geçmek üzere diğerine nasihat etmesi, karşıdakini tahrik edici söz ve eylemlerden uzak durması, yapmayı tasarladığı davranışların vahim sonuçlarının kendisine hatırlatılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Başkalarına karşı beslenecek kötü niyet, kin ve hırs duyguları fitneye giden yolun başlangıcı sayılmaktadır. Zihne takılan bu tür duyguların bertaraf edilmesinin yolları araştırılmalı ve irade kapsamındaki iç çekişmelerden kurtulma başarılmalıdır.

İnsanın başkalarına zarar vermek, onları yok etmek ve onlara kötülük yapmak suretiyle muzaffer ve mutlu olacağını düşünmesi büyük bir yanılıdır. Bunları işlemekle nefesine yenik düşerek mutsuz ve huzursuz olur, çeşitli bunalımlara girerek neticede hüsrana uğrar. Kişi bu tür suçları işledikten sonra, pişmanlık duyarak ve tövbe etmek suretiyle Rabbinden bağışlanma dilerse yeniden doğru yola erişebilir. Ancak arzuladığı emellerine ulaşamaması ya da başarısız olduğunu düşünmesinden dolayı nedamet duyarsa bunun kendisine bir faydası olmayacaktır.

Anne ve babalar çocuklarının eğitiminden birinci derecede sorumlu iken, bu vazifelerini yerine getirmede istedikleri başarıyı elde edemeyebilirler. Bu konuda onlara düşen, eğitim görevlerini hakkıyla yerine getirmeye çalışmaları ve bunun çeşitli yollarına tevessül etmeleridir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müferes li Elfâz'il-Kur'an*, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1994.
- Âlûsî, Şihâbüddin, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 1997.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Mârife, Beyrut 1379/1959.
- Atkinson, Rita L. vdğr., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Kemal Atakay vdğr.) Sosyal Yayınlar, İstanbul 1995.
- Bağâvî, Ebu Muhammed el-Huseyn, *Meâlimu't-Tenzil*, (thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 1985.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2013.
- Beydâvî, el-Kâdî Nâsirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 1418/1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu'l-Musnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*, (nşr. Muhammed Zuheyr en-Nâsir), Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1422/2001.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 2001.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Dikbıyık, Coşkun, "Günah Eyleminin Kökenine Dair Sosyolojik Bir Deneme 'Âdem Kıssası Örneği'", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2018, c. 4, sayı: 2, ss. 506-538.
- Dölek, Adem, "Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 2003, c. 11, sayı: 6, ss. 50-76.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî, *Bahru'l-Muhîr*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 2002.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahat ve'l-Furûki'l-Luğavî*, (thk. Adnan Derviş-Muhammed Mısıri), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Ebû's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akîl's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Darü'l-Kütübî'l-İlimiyye, Beyrut 1419/1999.
- Erdem, Hüsamettin, "Şiddet ve Şiddetin Çeşitleri", *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo Psikolojik Boyutlarıyla*, (ed. Faruk Sancar), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tezhibü'l-Luga*, Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arâbî, Beyrut 2001.
- Gazâlî, Muhammed b. Muhammed Ebu Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmet Serdar-oğlu), Bedir Yayınları, İstanbul 1993.
- Gençtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- Güneş, Abdülbaki, "Kur'an Işığında Şiddet Sorununa Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. 5, sayı: 3, ss. 7-22.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Harman, Ömer Faruk , "Hâbil ve Kâbil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 14, ss.376-378.
- Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2002.
- Hökekleli, Hayâtî, "Hırs", *İslam'da İbadet, İnanç ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c. 2, ss. 257.

- İbn Aşûr, Muhammed b. Tâhîr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru'l-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Gâlib, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr*, (thk. Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2001.
- İbn Cüzey Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Ahlâk ve's-Siyer fi Mudavati'n-Nüfus*, (çev. Cemalettin Erdemci), Dönem Yayıncılık, İstanbul 2014.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmâduddîn İsmail el-Kureşî ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Kahire 1937.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce Tercüme ve Şerhi*, (trc. ve Şerh, Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut 1990.
- İsfehânî, Ebu Kâsim Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Gâribi'l-Kur'ân*, (thk. Safvan Adnan Davudî), Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1992.
- Karaman, Fatih, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2021.
- Karlı, Necmi, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2018.
- Karlı, Necmi, "Dindarlık ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübi Bir Araştırma", *EKEV Akademi Dergisi*, 2012, c. 16, sayı: 50, ss. 57-70.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Psikolojik Tefsir Ekolü*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-Te'vil*, Dâru İhyâ'i Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Kitab-ı Mukaddes, "Tevrat/Tekvîn", Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2014.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006.
- Kutûb, Seyyid, *Fi-Zilâl'il-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Kahire 1992.
- Maslow, Abraham, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (çev. Okhan Gündüz), Kuraldışı Yayınları, İstanbul 2001.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, (thk. Mecdi Basellum), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, (thk. Fatima Yusuf el-Haymî), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, (thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm), Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (trc. Heyet), İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Hüsnü Arıcı vdğr.), Hacettepe Ün. Psikoloji Bölümü Yay., İstanbul 1999.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b Süleyman*, (nşr. Mahmûd Şehate), Müessesetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Muslîm, Ebû'l-Hasen Muslîm b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâ'i't-Türâs, Beyrut 1374/1955.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Necatî, Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, (çev. Hayati Aydın), Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, (thk. Yüsûf Ali Bedîvî), Dâru'l-Kelîmi't-Tayyîb, Beyrut 1998.
- Öztürk, Mahmut, *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihani*, Son Çağ Yayınları, Ankara 2016.
- Öztürk, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Öztürk, Mustafa, "Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, c. 4, sayı: 1, ss. 147-164.
- Polat, Oğuz, "Şiddet", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 2017, c. 22, sayı: 1, ss. 15-34.
- Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Kitabu'n-Nefs ve'r-Ruh ve Şerhu Kuvvahuma*, (çev. Hüsnü Aydeniz), Elis Yayınları, Ankara 2019.
- Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Reşîd Rizâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'anî'l-Kerim, Beyrut 1402/1981.
- Said Nursî, *Mektûbât*, Zehra Yayınları, İstanbul 1998.
- Salâh, Abdu'l-Fettâh Hâlidî, *İsrailiyyati Muâsıra*, Amman 1991.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Tarih Şuuru*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr fi Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Şeriatî, Ali, *Öze Dönüş*, (çev. Kerim Güney), Yedi Gece Kitapları, İstanbul 1991.
- Şeriatî, Ali, *Yarının Tarihine Bakış*, (çev. Heyet), Birleşik Yayınları, İstanbul 1996.
- Tâberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, Dâru İhyâ'i't-Türâsî-Arabî, Beyrut 1962.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yayınları, İstanbul 1992.
- Yeğin, İbrahim Hüseyin, "Öfke Duygusu ve Dinî Açidan Baş Edebilme Yolları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2010, c. 10, sayı: 2, ss. 235-258.
- Yıldız, İbrahim, "Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2020, c. 24, sayı: 1, ss. 73-95.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza, *Tâcû'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kamus*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1997.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Mârife, Beyrut 2009.